

TÖRVÉNYHOZÁS AZ INSURRECTIÓRÓL 1741-BEN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

A diéta eloszlása után az udvar nem maradt sokáig Pozsonyban. Ott is, az országban is, mindenek szeme a *hadi szintér* felé fordult s az ottani eredményektől tette kiki függővé a maga elhatározását. Az udvar azt, hogy beljebb hátrál-e az országba az ellenség elől, vagy pedig visszatér Bécsbe, ha az ellen onnét elhuzódott és beereszti. Az ország hatóságai azt, hogy a közfölkelést kétségbeesett erélylyel, eszközökben nem válogatva, rögtönösen állítsák-e lábra, a hogy tőlük s az ország közállapotától telik, vagy pedig megfontoltan, a lehetőségekkel számot vetve s habár halálékkal, de annál biztosabb és teljesebb eredménynyel.

Hogy megállapítani tudjuk úgy az udvar, mint a fölkelés dolgában történt rendelkezések eme rugóit, szükséges részünkről is a hadi események nyilvántartása s a külső fejlemények és belső ügyek közt az okszertü összefüggés keresése.

A diéta tárgyalásai alatt a *bajor választó* fejedelem seregei — miként már elöadtuk — Felső-Ausztriát elfoglalván, Bécs felé közeledtek. A Bécszet védő császári csapatok a külső lineáknál néhány kisebb ütközetbe bonyolódván bele, úgy a tapasztalt erős ellentállás, mint a porosz király részéről Sziléziában kezdett béketárgyalások s a közeledő zordon téli évszak arról győzték meg a bajort, hogy a hadjáratot *erre az évre Bécs falai alatt sikerrel befejezni képes nem leend*. Mert ha belekezd is az ostromba, a nagy erővel védekező és eleséggel bőven ellátott császári város hónapokon keresztül képes lesz ellentállani, a téli hónapokban az ostrom-

lottnak helyzete előnyösebb az ostromlóénál, sőt ez esetben a fölmentetés reménye is kecsegtetheti vala, mert a porosz király békére való hajlandósága esetén a Habsburgok kiegyezhetnek vele Szilézia föláldozása árán s az ott elfoglalt hadi erőt Bécsnek az ostrom alól való fölszabeditására, esetleg porosz segítséggel, fordíthatják. Ezért a bajor választó czélszerűbbnek ítélte, ha Bécs ostromától s a székvárosba való diadalmas bevonulástól egyelőre eltekint; e helyett ama tartományok megszállására törekedett, melyek a vele szövetséges szász választó országának és a francia királyi segélycsapatok fölvonulási útjának közelébe estek. Így húzódott az Enns vidéke mellől, át a Dunán, *Csehország belsejébe*. Érdeke és földadata az volt, hogy a francia és szász segélyhadakkal mielőbb egyesüljön s a császári hadakat ez egyesülés útjától részint megtévesztés, részint erőszak által távol tartsa. Így remélhette, hogy a nagyszabásúnak tervezett hadi dráma első fölvonását a cseh-morva királyság elfoglalásával, az ottani rendek meghódoltatásával, a cseh autonomia megújításával s az ezt megpecsétlő koronázással, tehát csupa oly bevégzett tényekkel fejezheti be, melyek a Habsburg hatalom teljes megdülését jelentenék a világnak.

Ezzel szemben a bécsi udvar részéről nem állt egyéb erő rendelkezésre, mint a bécsi helyőrség *Nádasdy* gróf alatt, egy kisebb hadtest Csehország védelmére a pilseni táborban *Lobkovitz* herczeg alatt, végre a Sziléziából visszavárt *északi sereg Neipperg* tábornagy alatt. Ez erőkhöz segélycsapatnak csupán ama néhány ezred vala számítható, melyeknek Olaszországból való hazavezénylésére *Khevenhüller* gróf kapott parancsot s már útban voltak a lombard sikságról az Alpések felé. Ennyiből állt az osztrákház számbavehető hatalma, melyet meggyarapítani *csupán a magyar insurrectio erejével* lehetett. A szövetkezett ellenségek számítása tényleg megkülönböztette azt az erőt, melylyel Mária Terézia trónja tényleg bír, attól a másik erőtől, melyet a magyar közfölkelési törvény értelmében majdan bírni fog, s tevékenységét oda irányozta, hogy amazzal gyorsan leszámolhasson, mielőtt emez érvényesülhetne.

November első napjaiban a francia hadak a cseh-bajor határon néztek farkasszemet *Lobkovitz* herczeg ezredeivel. Az utóbbi,

a túlerő láttára, Pilsenből a Moldva vizéig huzódott hátra, hogy egyfelől balját csatlakozásra nyújthassa Nádasdy grófnak, akit — a bajoroknak a Dunán átkelese esetén — Bécs felől várt, másfelől maga is közeledjék Neipperg seregéhez, mely Sziléziából ő hozzá vala érkezendő. Úgy a császáriak hadművelati terve, mint a francia, szász és bajor szövetségeseké egy a cseh fónsikon végrehajtható összpontosulásra és az így egyesített erőkkal vívandó döntő ütközetre vala irányozva. Látni fogjuk, hogy a művelet a szövetségesek részéről sikerült, osztrák részről pedig teljes kudarcot vallott s a hadi történetben példátlan nevetségnek emlékezetes tárgya maradt örök időkig.

Az események előadásánál Szuhányi értesítéseit használjuk föl, kinek a grófokhoz írt levelei egy modern hirlap érdekességével bírnak s teljes hitelt érdemelnek.

November 12-én jelenti, hogy a már megindult északi hadseregnek, Sziléziából 6 *colonne*-ban Szokolca felé tartván, e hó 7-én a Morva vize mellett lévő Znaim helységhez kellett megérkeznie. Ebből Bécsben és Pozsonyban egyaránt azt következtették, hogy a csatlakozás Lobkovitz herczeg pilseni hadtestével nemcsak megtörtént, hanem már a legközelebbi napokban nagy ütközet is lesz köztük és a francia-szász seregek között, mielőtt a bajor választó Ausztriából oda megérkezne.

Már egy héttel hamarább is jelezte vala Szuhányi ez ütközetet, mondván: «Itt bizonyosnak tartják, hogy meg kell lenni a harcznak, mivel már Saxó is bejött Csehországban, a Bavarus és Francia véle akarja magát conjungálni. Bécs tájárul Prága felé szivárog, azt itt retirálásnak vélik vagy csak mondgyák. Elég bajos lesz, ha megesis a conjunctio is, de ha elsőben egyiket megütnék, az succedálnván, másakra fordulnának a mieink, békével quartélyozhatnának, mert a másik bé sem merné várni». ¹⁾ Két nap mulva ugyanő azt jelentette, hogy a *szász választó és a francziák Éger-nél egyesülvén*, Lobkovitz herczeget pilseni táborából visszaszorították, ki «maga corpussával a mi Silesiából kijött Armadánk felé retirálta magát, nem birván vélek.» E riasztó hírek folytán *Lothringen Ferencz herczeg* nem maradhatott tovább Pozsonyban, ha-

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófnak 1741 nov. 3. Pozsonyból.

nem az egyesült császári seregekhez sietett átvenni a döntő csatára a fővezérletet. Elutazását, mely *november 4-én* volt, Szuhányi így írja le: «Tegnap a felséges Corregens Fejedelem itt a Pater Franciscanusok temploma előtt az öcscsével, Károly herczeggel felülvén két 6 hat póstalovu szekérre, elmentenek az Armada felé; kiket is *F. Asszonyunk Mária-Thalig elkisért*, ottan vévén benedictiót, elváltak s maga kezével osztogatott *F. Asszonyunk* szegényeknek alamizsnát. Onnid visszatérvén, M. Primás urunk residentiájában szállott; azután a *F. Kisdedeket* is lehozták a várbul, a Dámák pedig Excellentiád házát occupálták. Úgy tartják, minden órán meg kell lenni a Harcznak». ¹⁾

Mária-Terézia elbucsuzása férjétől igen érzelmes lehetett a királyasszony részéről, kinek ekkor közeledett már újabb lebetegedési ideje s úgy ezért, mint férje veszedelmeért és a harcz kimeneteletől függő szerencséjeért állandó remegésben élt. Napjait kegyes gyakorlatokkal töltötte és buzgó imák között. «Ma — írja Szuhányi — nagy templomhoz Jesuvitáktul ment fel *processióval F. Asszonyunk*. Ott lesz három nap szentség kitételével 40 óráig tartó imádság, azután Jesuvitáknál más három nap, azután Barátoknál, Apáczáknál, annak utánna a külső városokban lévő templomokban, mindenütt három-három nap fog tartani a Devotio, az ellenségnek megszegyenítéseért és keresztény Fejedelmeknek megbékéléseért». ²⁾

Kevésbé komolyan vette a dolgot férje: a *corregens fejedelem*. Neipperg táborát csakhamar beérvén, azzal együtt vesztegelt heteken át a nélkül, hogy bármely vállalathoz kezdeni vagy érdemleges intézkedést tenni tudott volna. November 17-én nagynehezen *megtörtént a Lobkovitz hadtest egyesítése a fősereggel*, tehát jóval később, mintsem Bécsben és Pozsonyban gondolták; ugyanaz nap helyreállította az ellenség is összeköttetését a bajor választóval, ki lényeges akadály nélkül nyomulhatott Csehországba a Dunán át s csak utóhadát nyugtalanította a bécsi őrsereg egy része *Nádasdy* gróf alatt. Nagyobb eredmény híjában ennek Neuhaus-nál esett kisebb csetepatéjából csináltak az udvar köré-

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 5. Pozsonyból.

²⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 12. Pozsonyból.

ben nagy victoriát. «Feles Francia és Bavarus Főtisztek, Obrist-lajdinantok, Obrischvochtmajsterek, Capitányok, Lajdinantok elfogattattak köznéppel edgyütt — írja Szuhányi, s aztán hazafias erzékenységgel így folytatja — elég, hogy a mi ez idén F. Asszonyunknak valamely consolatiojára deservialhatott, prævise *magyarok által ment végben*. Légyen áldott az Úr Istennek dicsőséges szent neve! erővel is becsültetné Isten eö szent felsége ezt a maroknyi Nemzetet, még is nehezen hajolnak becslésére az idegen Nemzetek; eö Felsége ellenségi jobban becsülik, kik virtussát tapasztallyák». ¹⁾

A császáriak részéről a következő heteken keresztül mi sem történt; a hadak tétlenül táboroztak s talán azt se tudták, a mi az udvarnál igen riasztólag hatott, hogy a *bajorok és francziák Prága alá nyomulván*, a cseh fővárost ostrom alá fogták s ágyüz-tatni készülnek. Eleget is panaszkodik Szuhányi leveleiben e tétlenség miatt és váltig ösztökélte pennájával az Armadát és vezéreit dicsőségesebb tevékenységre; persze hasztalan. A neuhausi csatáról azt írja többek közt, hogy «egy lábíg eltörülhettek volna a Bavarust, mert innid volt Moldava vizén. Francia pedig Pilsennél túl a vízen, de elmulatták a jó alkalmatosságot. Azon actus után a Bavarus mindgyárt által költözött és Francia corpussával conjungálta magát; már annál inkább köröm szakad!» ²⁾ Annál siralmasabb, a mit *Prága elvesztéséről* kénytelen grófjának megírni, előadván, hogy az ellenség a várost a Fehérhegyről három óra hosszat lövöldözte, de csak «propter formam», mert «az alatt

Saxó gázlóban hasig való vízben általjövén a Moldava vizén bédobolt fényes nappal Prágának innenső nagyobbik városában s az városokat mind mind túl ellepte és így vége lett a várívásnak is.» Könnyeket sír ezután Szuhányi, mennyi drága rakodó tár jutott az ellenség kezébe, mennyi élelemmel, a miből a hadsereg kitelelhetett volna; majd strategiai bírálatba kezd és így folytatja: «A mieink hat órányi földre vannak, ilyen Ordre de Bataillal, melyet alázatosan accludálok Excellentiádnak. Az ordre ugyan meg lehet, de ha rajta nem viszik oportune a hadat, az (ordre) meg nem

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 19. Pozsonyból.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 23-án Pozsony.

veri az ellenséget. Még Silesiából Szakolcza felé Znaimhoz marsirozott az Armáda, Prágában lehetett volna annyi úttal és praecupálhatta volna az ellenséget, de azon már túl vagyunk». ¹⁾ Mit csinált a vész színhelyétől hat órányira a császári vezénylet, Szuhányinak egy jóval későbbi leveléből tudjuk meg, mely szerint: «hallatik, hogy F. Fejedelemre és Neubergre erőssen és palam debacchalódnak a Bécsiek, mert mikor *Prágát occupálta* is az ellenség, *két napi vadászatra vitte ki a Fejedelmet General Neuberg*, s míg oda mulatták magokat, bément az ellenség s ellepte, a magazinum is oda lett». ²⁾ Mely ritka tábori csendélet képét érzelmesen egészíthetjük ki Szuhányiból a következő idézettel: «A városon beszéli széltében a populus, hogy ártatlan F. Asszonyunk sokat sír naponkint». ³⁾ Máshelyt meg így ír Szuhányi: «Szánnya meg az Isten, mert ártatlan eő Felsége és méltó szánakozásra». ⁴⁾

Nem is maradt ezután az udvar tovább Pozsonyban. Miután az ellenség nem fenyegette többé Bécset, hanem erre a télre Prágában fészkelte meg magát, nem volt ok, a miért a királyné vissza ne igyekezzék a Burgba. A pozsonyi várkastély téli szállásra nem vala berendezve s fűthetetlen termeit már a téli hideg beköszöntésekor ideiglen a primási lakkal kellett fölcserélni. Ennek kényelmetlensége s ridegsége azonban nem maraszthatta soká; a városban szerte elszállásolt udvari környezet meg épen elkívánczozott Pozsonyból. De volt még egy ok a Bécsbe való visszaköltözésre s ez pénzügyi természetű. Pozsonyban ugyan csupán a *szűkebb udvartartás* teljesített szolgálatot, de azért a *többi mégis húzta fizetését* s a pozsonyiak — miként Szuhányinál olvassuk — *fizetésükön fölül külön napidíjakat is húztak*. Mind ez «irtóztató költségbe» került, melyet Fitsner és Dussen udvari tanácsosok demonstráltak a hűledező királynénak. Ehhez járult az is, hogy az udvar jelenlétét Pozsonyban a speculatio rémségesen kihasználta az árak fölverésével s a drágaság városszerte példátlan volt; ellenben Bécsből az a jelentés jött, hogy az ostromzárta fölkészült s immár

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 3. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 14. Pozsonyból.

³⁾ Szuhányi M. Károlyi Ferencz grófhoz 1741. decz. 7. Pozsonyból.

⁴⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 21. Pozsony.

alóla fölszabadult székvárosban a fölhalmozott élelmiszerek kínálata a szokotthoz képest rendkívül olcsóvá tette a piacot. Mihelyt tehát híre jött a bajor hadak eltakarodásának Szt.-Pölten felől, a főudvarmesteri hivatal legott megkezdte a málhák elkészítését s az első szállítmányok útnak indítását. Csak akkor adták ki ideiglen az ellenparancsot, midőn oly hír jött, hogy Bécs körül a bajor választó 10,000 főnyi katonaságot szállásoltatott el. De a hír nem bizonyulván valónak, a költözés kettőzött erővel folytatott maga a királyné is december 11-én vagy 12-én odahagyta Pozsonyt és bevonult Bécsbe. A bécsiek ünnepséggel fogadták, mintegy 8,000 főnyi katonaság vonult ki fegyverben, de mind e hódolat a fölséges asszony személyében ez idő szerint csak Magyarország koronás királyát illethette, nem lévén sem ő, sem férje a német császári monarchia trónjába még beültetve. Így gyakorlat Corvin Mátyás óta újra néhány napig souverain felsőbbbséget a magyar korona Bécs fölött, egyszersmind megtette az ősi császárvárost Szt.-István birodalmának ideiglen székvárosává.¹⁾

Ekközben az ellentábor Prága falai közt aknázza ki helyzete előnyeit. Miként Szuhányi írja: «Üzi a bavariai Elector a maga gloriáját, apartementeket tart . . . a város előkelőjét maga stimulálja comparitióra; és valami csak nemes, prætendálja: frequentálja udvarát; (a szerint) respectáltattya őket». A szövetségesek fölosztották már maguk között Mária Terézia birodalmát. A bajor választó kijelölte magát német császárnak, a szász választó pedig, ki ugyanakkor lengyel király is volt, cseh királynak; a maga lengyel koronáját cedálta a francia király sógorának: Leszcinszky Szaniszlónak, ki már bevonult Varsóba és onnét fegyverkezett a Habsburgok ellen, fenyegetvén Magyarországot is; a francia királyra néztek a német-alföldi tartományok, a spanyol királyra pedig az itálieiak. Ez idő szerint a Habsburgok mellett idegen barátságos hatalom nem akadt más, mint a távol Anglia, a Vatikán és a Szilézia átengedése fejében segélyt ajánló porosz király. Ha ehhez hozzávesszük a török szultán igényét Magyarországot déli részére és az erdélyi rendek ama vágyát, hogy e fejed-

¹⁾ Lásd Szuhányi M. levelei Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 14. 17. és 21. Pozsony.

lemség korábbi független közjogi helyzete visszaállítassék: nyilvánvalóvá lesz a magyarországi rendek ama vállalkozásának jelentősége, hogy véráldozattal bár, de ez óriási föloszlás folyamata a dynastia védelmében föl fogják tartóztatni.

A rettenetes veszedelmek közepett ügyeltetni kellett a lengyel határra, másfelől szemmel kellett tartani délfelé a törököt is. «Elöttem — írja Szuhányi egy helytt — legveszedelmesebb mindennél az, hogy Hildburghausen herczeg is commandiroztatik Horvátország felé és 30 ezer embernek kellenék commandója alatt lenni; már az nem egyéb *török motussánál*. Csak azt contineálná már az Úr Isten. Régen hallatik, hogy a török declarálta magát: Magyarországot senkinek sem engedi, mert ő annak legközelebb való szomszédgya, s actu is bir benne. Az lesz már a végső veszedelem, ha az Úr Isten ingyen való kegyelméből el nem fordította rólunk». ¹⁾

A magyarok vállalata ellen a szövetségesek mit se tehettek, legfőlebb a fölbujtás vagy lebeszélés eszközei állhattak rendelkezésükre. Ebben sem támogatta őket egyéb, mint a régi kurucz emigratio utolsó maradványa, élén *Bercsenyi fiával*. Ebből a forrásból származhatott az a *külföldi nyomtatvány*, mely *Anonimus* szerzői név alatt csempésztetett számos példányban az országba s idejekorán eljutott a nádor kezébe is. Ez irás a *magyarországi proceres-eknek* (főrendeknek) szólt és — miként Szuhányi közli — «dehortálja a Nemzetet fegyverkezéstül; ha pedig nem desistálna, legalább inter limites contineállyák magukat; máskint ugysem impediálhattyák a bavarai Elektort vi Ferdinandæi tractatus et testamentariæ dispositionis eötet legitime illető országoknak és provinciáknak occupatiójátul, magoknak pedig végső excidiumot szereznek». ²⁾ Ugyancsak Szuhányi szerint a nádor ez iratra *magyar, német és latin nyelven replicát íratott*. Hogy küldték meg Anonimusnak, ki dolgozatában magát «idegen országokon bujdosó nemes embernek» titulálja, valóban nem tudjuk.

E végzetes helyzetben tényleg csak Magyarországtól várhattott az uralkodó ház egy jobb fordulatot; mert a császári kor-

¹⁾ Szuhányi Márton Károlyi Sándor grófhoz 1741. decz. 28. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhoz 1741. nov. 30. Pozsony.

mányzat részéről nem történt kapkodásnál egyéb, a trón megmentésére. Az Olaszországban lévő hadnak a *bellicum consilium* hol ezt, hol azt a föladatot írta ki utasításba. Novemberben arról volt szó, hogy e csapatok az Alpokon át *Bajorországba* vegyék magukat s a választó fejedelmet saját tűzhelye védelmére kényszerítsék. Deczember elején Khevenhüller grófot a megindított ezredek elé küldötték, de menetcélul többé nem a bajor terület vala nekik kitűzve, hanem a *Rajna*, a francia segélyhadak föltartóztatására. Karácsonytájt pedig akként változott meg az utasítás, hogy a fölérkezett ezredek Khevenhüller hagyja meg *Felső-Ausztriában* középponti hadállásukban a cseh és bajor harcztér között, az Olaszországban maradt csapatok élére pedig állíttassék parancsnokul Lothringen Károly herczeg.

Magában Csehországban, közel az elfoglalt Prágához, nem birt az egyesült északi sereg mire vállalkozni és erélyes offensiva helyett a defenzióban is meggyöngítette magát azzal, hogy *ketté osztott*: egyik rész *Neipperg*, a másik *Lobkovitz* herczeg parancsa alatt. Múltán zügolódik ezért az öreg Szuhányi, panaszkodó levelében, hihetőleg az egész pozsonyi helytartótanács elégiüetlen közvéleményét fejezve ki midőn így ír: «Hihető azt tartják *divide et vinces*, csakhogy az volt eddig is a veszedelem, hogy sokfelé volt kevés-keves népünk. Nem régen hala meg boldog emlékezetű F. Eugenius herczeg, attul bizonyyára tanulhattak volna, mert bezeg nem szaggatta eő az erőt, de most más principiumokat tartnak drága felséges Asszonyunk veszedelmére». ¹⁾

Némi mentségére az északi sereg vezetőinek fölemlíthetjük, hogy a ketté oszlásra csak is kénytelenségből fanyalodott s erre kettős ok szorította. Az egyik ok az, hogy a porosz király megúnván a fegyverszünetet, miután Béccsel a békealkudozások fölötte elhuzódtak, megtörte egyoldaluan a semlegességi zónát és benyomult *Morvaország szívébe*. Szemmel tartására szükség volt egy részét az északi armadának ő elébe fordítani. A másik ok pedig abból állt, hogy az egyesített északi sereg — középponti táborában — minden rendü hiányt szenvedett, az *élelmezés* nagy nehézségekkel járt a téli évadban s a császári rakodó táruk egy részét a

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 24. Pozsony.

bajor-francia, más részét a sereg háta mögött újabban a porosz kaparintotta el. A Neipperg-féle sereget a Sziléziából való átvonulás kemény menetei szörnyen megviselték és ruha, különösen lábbeli dolgában lerongyosították; segíteni e bajokon pedig a hadvezetés a jelzett körülmények folytán nehezen tudott. Részleges segítséget Khevenhüller ezredei szolgáltatottak a véletlen kedvezéséből, midőn sikerült *egyikét a bajor magazinumoknak elfoglalnia* s a fölhalmozott czipőkészlettel a császári hadak mezitláb didergő részét karácsonytájt boldoggá tenni. Ezek után nem csodálhatni, hogy a seregben túlsúlyra kapott a demoralizáció, a katonák tömegesen szöktek a zászlók alól, részint át az ellenséghez, részint hazafelé szülőföldjükre; s hogy valamennyire együtt tarthatók, elláthatók s fegyelmezhetők legyenek, föl kellett áldozni a középponti hadállást s a csapatokat széjjel osztva kellett a különböző újabb magazinumok közelében elhelyezni. Ilyen rakodótárak állítottak *Szakolczán, Marchegg-ben, Bruck-ban* a Lajtha mellett, és *Neufelden*; melyeket a győri és moci főraktárak gabona és abrakkészletéből alimentáltak sebtiben. «Mostaniak principiumi — kesereg Szuhányi egy másik levelében — az erőt széllyel szagatni, s a hol legnagyobb erő vagyon csoporton, azt édesdeden hevertetni és a ki benne el nem szökhetik, azt conserválni; szánya meg az Isten ártatlan F. Asszonyunkat és minket is». ¹⁾

Mekkora volt már ekkor az esztelen operatiók következtében a hadak bomlása, kitűnik Szuhányi több leveléből, melyek szerint az északi hadtestből egész csoportok 100—600 emberig *Prágába szöktek a francziához*, nyilván az éhségtől üzelve és emissariusok biztatására. Még Prága *elfoglalása előtt* is ekként írt az öreg grófnak: «A népünk pedig az Armadáról irtóztatóképpen szökik, Infanteriának fele is mezitláb». ²⁾ Elképzelhetni, milyenné lett e sereg állapota, midőn a kényelmes prágai téliszállásról kiszorult és a nagy hidegek beköszöntöttek.

Föl kellett tárnunk e hadi eseményeket s a császári erő siralmas állapotát, hogy bizonyítva legyen, miképp a *magyar insurrectio föllépése* a hadjáratra nézve a *megváltás jelentőségével bírt*.

¹⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 28. Pozsony.

²⁾ Szuhányi M. Károlyi Sándor grófhhoz 1741. decz. 14. Pozsony.

S most lássuk, hogyan készülődött ez föl országosan a maga nehéz, de korszakos jelentőségű föladatához. E kérdés könyvünk életrajzi részébe is belevág már, mert annak föalakja: *Károlyi Ferencz* gróf, kinek katonai pályája — miként láttuk — makaes betegség folytán megszakadt, az insurrectio szervezési munkáinál, az öreg Károlyi oldala mellett, talált újra actio folytatást.

E könyv első részben már volt róla szó, hogy az öreg gróf Mária Terézia trónra léptekor tábornagyi ranggal tüntettetett ki. Ugyanott megérintettük, hogy az öreg úr nagy *pénzzavarokkal* küzködván, a kinevezésért járó taksákat nem bírta hónapokon át letenni s a decretumot magához váltani; ennek folytán csak korábbi tábornoki fizetését húzhatta. Azért említjük ezt most föl, mert az insurrectiónál neki juttatott fontos szerep a delikát előzménnyel némileg összefügg: Az öreg úr ugyanis még az országgyűlés összehívása előtt ismételve tett lépéseket, hogy tekintettel eddigi szolgálataira, az általa hozott áldozatokra, és számos hivatalaira, a «marschall gazsit» számára kiutalják. A takarékoskodó udvarnál és a bellicumnál egyaránt nehézségek merültek föl, mit Sándor gróf és fia közt ez évben folyt levelezés bőségesen bizonyít. A döntő körök e pénzkérdéssel kapcsolatosan combinatióba vették azt a kérdést is, hogy az öreg és beteges Sándor grófra számíthatnának-e az esetben, ha a marsall ranggal és fizetéssel a Tiszántúli főhadparancsnokság tisztét is neki szánák, mely állás akkor — a többi hadkerületi parancsnokságokhoz hasonlóan — tábornaggyal vagy országzászlóssal vala betöltendő. Ha az öreg urat erre nem használhatják vala, a tábornagyi fizetés valószínűleg annak járt volna, a kit helyette kineveznek. Szuhányi leveleiben ismételve találunk czélzást a tárgyalásokra, melyek ez ügyben még Bécsben folytatnak. A pozsonyi országgyűlés alatt különösen Pálffy nádor és Batthyány kancellár emeltek szót az öreg gróf kinevezése mellett. Szuhányi szerint többek közt azt mondták a királynénak, hogy az öreg Károlyi *még ágyban fekvé is erélyesebb intézkedő*, mint sok más lóháton. Így történt, hogy a négy hadkerületi főparancsnok közt az október 4-iki promotiók ¹⁾ alkalmával Károlyi Sándor gróf is kineveztetett.

¹⁾ A kinevezési okirat s a királyi leirat, mely Károlyi Sándor gróf személyéhez szól, 1741. szeptember 24-én kelt. Lásd alább.

E kinevezésről az öreg gróf csak hetekkel később értesült hivatalosan, Magán úton azonban Szuhányi nyilvántartotta előtte az ügyet, annak minden előzményeivel. Az anyagi gondokkal és testi nyavalyákkal egyaránt sújtott öreg gróf nem nagyon örült az új dísznek s az új hivatal terheinek. Őszintén nyilatkozik erről fia előtt, mondván többek közt: «Személyemről ír Szuhányi uram, miként projectálnak; *én megholtam az világnak*; bánom, hogy nem szolgálhatok».¹⁾ Úgy látszik, legszívesebben vette volna, ha neki már békét hagynak és az öregség kívánatos nyugodalmát zavartalanul élvezheti egy hosszú közpálya jutalmául. Nem egy okunk van föltételezni, hogy a királyné előtt való hódolaton kívül *fia érdekei* lebegtek főleg szemei előtt, midőn a kínálkozó új tevékenységi körtől, kedve ellenére, el nem zárkozott. A levelek, melyeket fiával szeptember és október hónapokban váltott, ismételve arra czéloznak, hogy ő *Ferencz gróf előlépését* kívánta ekkor szorgalmazni és az *insurrectiónál is fiának szerette volna az intézkedések oroszlánrészét föntartani*. Ez a magyarázata annak, hogy mielőtt a decretumot megkapta s az insurrectio dolgában a hivatalos utasításokat bevárta volna, mint főispán, a maga ösztönéből megtette a bevezető intézkedéseket vármegyéjében s mint földesúr a maga uradalmaiban, hogy a rendeletek majdan készületlenül ne találják; de föltűnő, hogy *minden lépést eleve közölt fiával*, véleményét róluk kikérte tőle és számos detail intézkedést már ekkor neki tartott fönn. Annál nagyobb volt kedvetlensége, midőn arról értesült, hogy az emlékezetes okt. 4-iki promotio alkalmával *fiát az udvar teljeseen mellőzte*; sőt a királyi kézirat is hallgat róla, még a jövőre nézve sem helyezvén előlépést neki kilátásba.

E legfelsőbb *királyi leirat* az udvari gyász miatt a királyné fekete magán pecsétjével hitelesítve 1741 szept. 26-án kelt és abban «Chare Comes Károlyi» címzéssel fölhívja a királyné az öreg gróft, hogy addig is, míg az országgyűlés által megajánlott közfölkelés létre jöhet, igyekezék a békét és nyugalmat főleg a lengyel határ felé eső részekben ismeretes buzgalmával föntartani. A szöveghez Mária Terézia sajátkezűleg egy utóiratot csatolt, mely magyar fordításban így hangzik: «Újból, hathatósan

¹⁾ Károlyi Sándor gróf fiához 1741. szept. 23-án Nagy-Károly.

ajánlom a köznyugalomnak ama részeken való fönn tartását s a fölkelés ügyének gyors előmozdítását ismeretes készséggel». ¹⁾

Szuhányi az öreg grófot fia mellőztetéséről még szeptember végén értesítette s ugyan-e dologban írt Ferencz grófnak is. E napokban Sándor gróf vigasztalólag fiának a következőket írta: «Csak elhiszem édes fiam, sújtva vagy; de bizonyára engem is föld gondja fogott, mert se erőm az szolgálatra, se tehetségem az terhek viselésére. Az egy Istenben remésemem». ²⁾

A fiatal gróf sietett atyját már október elsején üdvözölni és Sándor gróf már október 4-én, tehát a promotio kihirdetése nap-

¹⁾ Ez okirat egész terjedelmében itt következik:

«Chare Comes Károlyi. Veluti palam notum foret, ita et Fidelitati Vestre constare non ambigo, qvaliter post fata dilectissimi et colendissimi Domini Genitoris mei, præprimis qvidem Borussicæ Copiæ Silesiam invaserint, et majorem ejus partem hodiedum teneant, modò verò et Bavari Gallicis Copÿs stipati, in Austriam Superiorem irruperint, et ad Anasum fluvium penetraverint, metuendumquè sit, ne Austriam inferiorem, et Urbem etiam Viennensem infestent. In quo rerum discrimine Fideles Status et Ordines Inelyti Regni Hungariæ Diætaliter congregati Rei suæ publicæ, ac conservatiõni etiam propriæ consulere cupientes laudabiliter obtulerunt instituendam Generalem Insurrectionem. Et siqvidem ejusmodi salutare, ac Statui Publico multum proficuum opus clementer etiam approbassem, in regulando eo, actu omni applicatione desudant, nullum dubium habens Fidelitatem quoqvè Vestram mox, ubi ejusmodi opus isthic ritè ac debità elaboratum fuerit, in secundando, et perficiendo eo omnem laborem et operam ex parte etiam sua impensuram esse. Intereà autem, et donec talismodi Generalis Insurrectionis Negotium ad suam pervenerit consistentiam, clementer cupio, ut Fidelitas Vestra potissimum in Partibus Regni Superioribus etiam versùs Poloniam sitis, conservandæ tranqvillitati Publicæ peculiariter sit intenta, eatenusqvè vigilem oculum habeat, pro suo qvem hactenùs etiam erga Augustam Domum meam demonstravit zelo.

Quemadmodum etiam de occurrentys partium illarum frequentiores prætolatura Relationes Fidelitati Vestre Gratiã meã jugiter propensa maneo. Dabantur in Arce mea Regia Posoniensi die Vigesima Sextã Mensis Septembris Anno Domini Millesimo Septingentesimò quadragesimò primò. Maria Theresia m. p.

efficaciter ulterius comendo tranquillitatem publicam partibus in illis conservandam et negotium insurrectionis pro nota dexteritate celerius promovendum.»

²⁾ Károlyi Sándor gróf fiához 1741. szept. 29. Nagy-Károly.

ján felelt a köszöntésre, többek közt így nyilatkozott: «Az aggratulatiot az marschalságom iránt köszönöm, de *bár inkább ez maradt volna el, mintsem a magadé*, úgy is erőtlen voltomra már én eleget nem tehetek nekie, magad pedig Isten kegyelméből felefele mégy s ámbár most elmaradtál is, mindazáltal *rövid nap mind magam, mind magad consoláltatol*, kit engedgyen Isten ő szent felsége». ¹⁾

Elmúlt tiz nap, de az öreg gróf se kinevezést, se leiratot, se bármi értesítést Pozsonyból nem kapott. ²⁾ Csak később tudódott ki, hogy a *királyné pccsétje alatt küldött levél a postán eltévedett*, min a nádor fölötte megbotránkozék. Az öreg gróf október 14-iki levele gyaníttatja, hogy az iratok már megkerültek — ugyanekkor Szuhányitól is nyert értesítést, hogy a marsall fizetés ki fog neki utaltatni, ha kéri; sőt Ferencz fia érdekében sem tenne ez idő szerint hasztalanul lépéseket az udvarnál. Sietett is fiát tudósítani, hogy vigasztalódhatik, mert a «Feldmarchall Leidinantság és komornyékság» vala neki már is resolválva és kineveztetése azon mult, hogy valami befolyásos asszony, kinek nevét a levélből Izsónenak betűzzük ki, meghiusította. «De Isten azt is megszegyeníti» — fogadkozék végül az öreg úr.

Fia érdekében a *felsőfolyamodást*, mely egyuttal köszönetet is tartalmazott a királyné kegyelmeért, október 21-én írta Károlyi Sándor gróf alá. E fogalmazványból idézzük a következőket: «De hogy annyival hathatósabban érkezhessen Felsőged kegyelmes parancsolatinak s úgy interveniálható Hazám szolgálattjának véghez vitelére; azon alázatosan instállok Felsőgednek, hogy az közelebb lött Promotiókból kihagyatott vagy rekedett egyetlen egy fiamat: Gróf *Károlyi Ferenczet* mind ezen Districtusnak vagy Circulusnak *Vice Generalissának Campi Marschalli Locumtenenti* characterrel denominálni, consolálni és *ily öreg és erőtlen álla-*

¹⁾ Károlyi Sándor gr. fiához 1741. okt. 4. Nagy-Károly.

²⁾ Batthyányi gróf kancellár Károlyi Sándor grófhhoz 1741. okt. 29. Pozsony. «Ő Felsőge Insurrectio dolgában kegyelmesen írott manuális levélét accludáltam vala; annyival inkább búsulok, s kérem is, ha nem penetrált volna Exciád kezéhez, méltóztassék mind póstán investigálni, s mind peng engem eltévedéséről — kit nem reméllek — tudósítani».

potban segítségül mellém rendelni méltóztassék Felséged». Ugyanitt három rokonát, a fölkelő ezredek parancsnokává tétetni javasolta a koronának s kérelmét ekkép végezte: «Ezen felül nyilván vagyon Felséged előtt, miként már negyedik esztendőre fordult, az mióta in re sanitatis az boldog emlékezetű felséges Édes Attyátul ezen földre *Regius Commissariusnak declaráltattam* s mind abban s mind egyéb Felséged szolgálatiban ekkoráig derekul fáradoztam s azok között kötelességem szerint in Commissionibus is semmit el nem mulattam s *mind eddigi fáratságaimért, mint mások, semiben sem consoláltattam*».¹⁾

Tekintve az akkori póstaviszonyokat, az október 21-én kelt felségfolyamodás a Tiszán túlról Pozsonyba négy napnál hamarabb nem érkezhett. Annál föltünőbb, hogy elintézésének datuma október 28-ika, tehát a folyamodásban előterjesztett több rendbeli kérelem megfontolására az udvar nem vett negyvennyolcz óránál több időt magának. A királyi okiratok a két Károlyi gróf számára német nyelven állítottak ki; az udvari gyász miatt fekete szegélylyel látvák el, a királyné nagy pecsétje, sajátkezü aláírása és Harrach gróf ellenjegyzése hitelesítik. A Sándor grófnak szóló iratban megbizsa őt a királyné a Tiszán túli kerület vezérlésével s a fölkelés szervezésével, tekintettel «a Kedves Magyarországunkat főképpen szomjuhozó» ellenséges támadásokra és a diätalis törvényekre; segítségére pedig alája rendeli *Károlyi Ferencz grófit altábornagyi ranggal*, «hogy így a te bölcs elméd s nálunk tudva levő hűséged és a hadi dolgokban régi experientiád a dolgot jól végben vihesse». Hasonló a tartalma a Ferencz grófhhoz intézett királyi rendeletnek is».²⁾

¹⁾ Lásd az eredeti fogalmazványt a grófi nemzetségi levéltárban.

²⁾ A magyar szövegű idézetet egykorú magyar fordításból közöljük. A Ferencz grófhhoz intézett német eredeti szöveg így hangzik:

Maria Theresia von Gottes Gnaden zu Hungarn, und Böheimb, Königin, Erzherzogin zu Österreich, vermählte Herzogin zu Lothringen und Baar, Grosz-Herzogin zu Toscana.

Hoch- und Wohlgebohrner Lieber Getreuer. Es ist dir wie jedermäniglich ohne deme bekant, waszmaszen bald nach angetretener Unserer Regierung deren rechtmäszig, und Erblich Uns angefallenen gesambten Erb-Königreich, und Landen sich verschiedene auszwerthige Mächte her-

A kérelem gyors elintézése arra vall, hogy benne hatalmas befolyások működtek közre. Pálffy gróf nádor, Batthyányi gróf kanczellár és Grassalkovich személynök, régi barátság és rokonság révén érdekelve, sürgetően emeltek szót Mária Teréziánál. Nemcsak az öreg Károlyi gróf kérte föl őket erre, hanem fia is;

fürgethan, welche unter allerhand ungegründten und nicht einmahl ihrer Hirsch-Sucht, und dadurch abzillender Unserer Unterdrückung einen rechten Schein gebenden Vorwänden auf sothane Unsere Königreich Lande und Staaten, und darunter ebenfahls auf Unser geliebtes Erb-Königreich Hungarn Anspruch formiret, auch so gar mit eigenem dann von weithen beigezogenem Frembden Trouppen, Unsere Teutsche Erb-Lande an mehrere Orthen bereithsz feindlich angefallen, und überschwemmet haben; Gleichwie Wir nun zur Abwendung diser von mehreren mächtigen und zalreichen Feinden, und Kriegs-Herren Ausz Unseren Landen und Unterthannen sich aüszserenden Gefahr die Gegen-Anstalten mittels beÿziehender Miliz, und anwenden Unkösten, so viell immer thuenlich, würcklich, ernstlich, und schleüinig ankehren laszen. Also haben Wir zugleich zu Unseren besonderen gnädigsten Wohlgefallen Uns gereichen laszen, dass die getreue: in allgemeinen Land Tag allhier versamblete Stände Unseres berührten Königreichs Hungarn zur Beschüzung Unserer Königlichen Persohn, auch Erb-Königreich, und Landen gegen alle feindliche Zumuthungen, Anfälle, und Unternehmungen eine Generalinsurrection zu thuen, folglichen darmit Unseren, und zugleich ihren Feunden die Spize zu bietten sich gehorsambst angetragen, darmit auch zu Werckhe geschritten und begriffen seyen.

Wir haben dahero gnädigst resolviret und thuen dir hiermit bedeuten, dasz du beÿ Zustand-Bringung sothaner Generalinsurrection des Königreichs Hungarn in dem District jenseithsz der Theÿsz die characters mäszige Dienste zuleisten wisszen mögest, worinnen Wir dich an den Palatinum regni, und zugleich Unserem Feldmarschallen, auch darinnen Commandirenden Generalen Johann Grafen v. Pálffy nach solchen aber an Unseren Feldmarschallen Grafen v. Karoly mit der Subordination und Parition, nach Kriegsgebrauch hierdurch anweisen thuen. Und Wir verbleiben dir mit Königlichen Gnaden wohl gewogen. Geben auf Unseren Schlosz Prespurg den acht und zweinzigsten Monaths-Tag octobris in Siben zehen Hundert ein und vierzigsten Unserer Reiche im anderten Jahr.

Maria Theresia m. p.

Ad mandatum Sacræ Regiæ

Joseph Graf von Harrach m. p.

Majestatis proprium.

Kivül a zárlaton: Dem Hoch- und Wohlgebohrnen, Unserm Feld-Marschall-Leuthenanten, bestelten Obristen, und Lieben Getreuen Franz Grafen Karoly von Nagÿ-Karoly.

(Mária-Terézia nagy pecsétje).

sőt ez utóbbi megszakítván fürdőjét, személyes találkozást keregett Megyeren Grassalkovichchal. Midőn pedig az elintézésről értesült, az idézett méltóságoknak egyenkint megköszönte levélben pártfogásukat; Pozsonyba is készült elmenni, hogy a *királynénál tisztelegjen*, de erről a nádor — utalva a fölkeles ügyének sürgős voltára — lebeszélte, mondván: a *királyné kedvesebben veszi, ha Ferencz gróf új hatáskörét betölteni siet*. Maga az öreg gróf, midőn a kancellártól november első napjaiban értesült, hogy «Ferencz nevű úri fia . . . condecoráltatott és consoláltatott», valamint megtudván, hogy a királyné egyidejűleg kiállította a Tiszán túli fölkelő ezred három törzstisztjének kinevezési okmányát is: sietve értesítette fiát, *jöjjön mentül előbb Nagy-Károlyba* a három stabilis tiszttel ¹⁾ együtt, «mivel recenter is szoros és nagy momentumu orderét vettem méltóságos Palatinusunknak, kibén nálatok nélkül éppen nem progreálhatok». ²⁾

Még megemlíjtük, hogy Ferencz grófnak előléptetése ugyan soron kívül történt, de apja mellé rendeltetése éppen nem volt kivételes kedvezmény. Nemesak Károlyi Sándor gróf, hanem a többi három tábornagy főparancsnok is kapott hasonló *adlatusokat* a bellicumtól. Így a Dunán túli kerületben Eszterházy Ferencz gróf mellé rendelték Gillányi altábornagyot és Eszterházy Antal herceg vezérőrnagyot; Eszterházy József gróf országbíró mellé Berényi és Forgách gróf tábornokokat; Csáky György gróf mellé Splényi és Andrassy tábornokokat; végre Károlyi Sándor gróf mellé fiát és Hávor tábornokot. Ez utóbbi időközben másutt nyervén alkalmazást, Sándor gróf mellett csakis fia maradt. Egy hónap mulva pedig, midőn Csáky György gróf tábornagy meghalt, állását üresedésben hagyták, és rendelkező hatáskörét a rangban utána következő első adlatusra: Splényi altábornagra ruházták át. ³⁾

Csak egy pontban nem consolálta az udvar az öreg gróft: a *fizetés* kérdésében. Midőn fiának gratulált, a következő megjegy-

¹⁾ Haller Sámuel báró, Mednyánszky és Gyulay gróf.

²⁾ Károlyi Sándor gr., fiához 1741 nov. 15. Nagy-Károly.

³⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741. nov. 3. és 12. Pozsony.

zést írta e kérdésben: «Már csak elhiszem, egyikünk karakterére sem remélhetjük a competens gázsit, ha csak az decretumokat ki nem váltjuk, kinek taxája mire megyen, csak elhiszem eddig is tudva lehet előtted». ¹⁾ A szokásos taxát a két gróf később tehette le, mind két decretum tényleg a nemzetségi levéltárban van.

Ferencz gróf a hévízi fürdőkúrát sietett befejezni, és — miként atyjának jelenti — a palatinus levele folytán «már nem bátorodom, nem is illő felmennem (Pozsonyba); resolvám azért leindulásomat, a minthogy vasárnap concludálván curámat, hétfőn okvetetlen megindulok». ²⁾

S most lássuk a két Károlyi gróf működését az insurrectio szervezése körül.

IV.

E fejezet *első* részében volt róla szó, hogy az insurrectio megajánlásának pusztá hírére *Károlyi Sándor* gróf komoly tervek és gondok közepett tette meg előkészületeit a meghozandó törvény végrehajtására. Láttuk azt is, hogy terveit fiával közölvén, ez Hévízről küldött leveleiben folyton fékezi az öreget, nehogy nagyobb áldozatokba vigye a vármegyéket, mint a melyek múlhatatlanul szükségesek. A régi patriarchalis magyar világra vall, hogy a végrehajtó organumok magán értesülés alapján is hozzá láttak az országgyűlés még meg se hozott törvényeinek végrehajtásához. A központi kormány irások intézkedései nehézkesek valának, s a vármegyék követjeik magánjelentései és más megbízható egyének bizalmas levelei alapján tárgyaltak és határoztak. Károlyi Sándor gróf a Gáspár Sándor, Szuhányi és Károlyi Ferencz gróf informatióihoz mérte a maga lépéseit; a háború folytán munkásságában megzavart helytartótanács utasításaira heteken át kellett volna várakoznia.

Hogy a Tiszán túli kerület ő reá fog bízani, azt október elején a nádor magán leveléből tudta meg. Az öreg gróf teljes tájéko-

¹⁾ Károlyi Sándor gr., fiához 1741 nov. 8. Nagy-Károly.

²⁾ Károlyi Ferencz gróf, atyjához 1741 nov. 9. Hévíz (Trencsén-Teplicz).

zatlanságban a rá várakozó föladat felől, bővebb fölvilágosításokat kért bizalmas embereitől, a nádornak pedig gyengéd polemiával felelt, hogy hasznosabb lesz a személyes nemesi fölkelés helyett beérni zsoldosok fölültetésével. «Ha megkérdeztettem volna az conclamatio előtt — írja többek közt fiának — tudtam volna ab experientia hozzá szöllum; most már talán késő.»¹⁾

A tábornagyi kinevezés s a Tiszán túli hadak főparancsával megbízó királyi rendelet semmi utasítást nem tartalmazott arra nézve, hogy Károlyi Sándor gróf a közfölkeléssel mihez kezdjen. Maga Batthyányi kancellár a tábornagyi ranghoz gratuláló és a főparancsnokságot megjelentető levelei után, *október 19-én* is csak akademikus tartalmú sorokban emlékezett meg az insurrectióról, mondván: «Valamint pedig előttünk való veszedelmünk annyival már megöregbedett, hogy az ellenség csak öt órányira Bécsből distál, és naponként féllő, hogy a mellett Hazánkat is, vagy legalább szomszéd vármegyéket ne infestálja; arra nézvest továbbá is Excellentiád Hazánk javára és eő Fölsége szolgálattyanak előmozdítására vonzó zelussában bizodalmassan recommendálok, méltóztassék emléttet Insurrectio dolgát önnön Tartományában úgy vezérleni, és sürgettetni, hogy mentül előbb kiállván obtingense, Hazánk oltalmára lehessen.»²⁾

Megküldetett-e a bellicumtól az országgyűlési határozatokat megelőzőleg Károlyi Sándornak is az Austriával határos vármegyékhez küldött intimatum, mely elsősorban a portalis lovasok és a nemesek személyes fölkelése dolgában vármegyei határozatot provocált és erős ellentállásra talált — nem tudjuk megállapítani. A levéltári adatok mindössze azt bizonyítják, hogy az öreg gróf tele kétséggel és aggodalommal, tisztán consultatio czélból hívta össze október elején a szathmári rendeket és intézkedett a fölülésre köteles nemesek nyilvántartása, valamint a hozzávetőleges költségek kiszámítása dolgában. E fejezet elején már érintettük e vármegyei gyűlést, s szöltünk arról is, hogy a távolból Károlyi Ferencz gróf minden levelében a diätalis végzések bevárását, az

¹⁾ Károlyi Sándor gróf levele fiához 1741 okt. 14. Nagy-Károly.

²⁾ Batthyányi Lajos, gr., Károlyi Sándor grófhöz 1741 okt. 19. Pozsonyból.

elhamarkodástól és túlbuzgalomtól való tartózkodást ajánlta a vármegyének és atyjának.

A fiatal gróf aggodalmainak okait ekképpen csoportosíthatjuk: 1. a gyalogság fölállításával nem jó sietni, mert az országgyűlésen még a systema sem kész, fegyver dolgában a királyné végleg még nem intézkedett, az egyenruha ügye függőben van s az ellátás fölösleges terhére lenne a vármegyének, ha katonákat már most ujonczozna; 2. portalis lovasok fölszerelése az érdeklött vármegyei nemességet mód nélkül terhelné, mely teher a fölvidék gazdaságilag kimerült, helyenként inséges közállapotaival nem állana arányban; végre 3. a személyes fölkeléshez hiányzik a fölvidéki nemességben a kellő harczi kedv s a folyton terjedő mirigyjárványon kívül visszatartóztatja a nemesi rendet a katonai szolgálattól egyrészt a belső nyugalom megzavarásának félelme, másrészt a *lenqyel határ* felől fenyegető külső támadás veszedelme.

Ez utóbbiról maga Szuhányi azt írja egyik levelében, midőn a vármegyei nemesség fölmentetésének lehetetlen voltát bizonyítgatja, hogy erről a kormány hallani se akar, «noha a *Lenqyelek praetensiója a hét vármegyéhez*, kiket még János király idejében oda ígértének vala, midőn *Bécszet obsidiótól felszabadította vala*, itt is közönségsé lett.»¹⁾ Ez okok alapján az ifjú gróf conclusiója az volt, hogy «földünk távol lételére, szegénységére nézve is méltó s illő utolsóknak lenni; sőt az uralkodó inségre, belső conservatorra s kivált pestisre nézve talán ki is kellene abból a mi vármegyénknek valamely szomszédokkal maradni: tudniillik az lovasok adásából, mit én tentálni fogok, Ngd pedig — úgy tartván — véghez is vihetné fontos levelével, az mennyiben azon districtus Generalisává tétetett és — úgy tudom — közelebb az királynénak is kegyes levelével consoláltatott. Az gyalogot praesentálnók; de azokat sem formálhattya a vármegye compagniákra, mit az systema fog mutatni... Hogy ezen föld (Trencsén) igen laxe veszi a nemesség fölülését, azért a mi földünknek sem méltó conservatiojokat negligálni.»²⁾ Egy korábbi levelében pedig azt a véleményt nyilvánítja,

¹⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Sándor grófhhoz 1741 decz. 14. Pozsony.

²⁾ Károlyi Ferencz gr., atyjához 1741 okt. 18. Hévvíz (Trencsén-Teplicz).

hogy a gyaloghadak fölállításával annál inkább ne siessenek, mert tavasz előtt aligha indíttatnak meg. Ilyesmit írt az öreg grófnak Szuhányi is: «Tavasznál eléb az Gyalognak felállításán talán senki nem igyekezik, hanem conscribál s a tempore conductionis tartya, idővel assentatióra küldi cum testibus fidelibus vicecomitum et iudicum nobilium, mely nap conducáltatott, ab illo die juxta resolutionem Suae Majestatis imputáltatik quantumban az intertentio.»¹⁾

Így állván a dolgok, nem csoda, ha az öreg gróf concret utasítások híjában a közfölkelés siettetésére egyebet nem tett, mint *posztó anyagot és egyéb kelléket vásárolt* vármegyei költségen a gyaloghad számára s a szathmári nemességet *összeírván*, október derekára *lustra tartásra* egybehívta.

Serényebb eredményt a többi vármegyék sem ígértek, mert az udvar még ekkor is csak a nemesség fölülését sürgette, a nemesi rend pedig megfelelő gyaloghad erigálása nélkül, a mihez a diéta is ragaszkodott, fölülni csak elvétve akart. E miatt aztán nagy visszavonás támadt az udvar magyar barát és magyar ellenes köreiben. Az osztrákok, kik a közfölkelés eszméjét is ellenezték, most kárörvendve bosszantották a királynét ízetlen megjegyzéseikkel. Arról a töredékről, mely tényleg lóra ült, és ellenségre ment, írja *Szuhányi* a következőket: «A magyart nevetik, hogy czudar s nem viszik az pompás parádás népet az ellenségre, kinek az árnyéka is nagyobb három magyarénál.»²⁾ A magyar politikusok nem tehetek egyebet, mint mentegetőztek és sürgették a fölkelésről szóló törvény végrehajtását. Irkáltak is sürgető leveleket a főispánokhoz, de — miként *Szuhányi* írja — «az F. Udvarnál most is csak imígy-amígy beszélnek azon hadak és Regementek felől. Gralis német Forgács Ferencznek Báró Fitsner aperiálta, hogy a gyalog új Regementek állandóságához nem lehet bizni, mert ha triumphál F. Asszonyunk hada, per se nem fog kívántatni, ha megverik, az új Regementekkel nem boldogul eő Felsege, azért a fundust véllek nem fogyasztya; arra nézve Gralis Forgács Fer. Uram nem is acceptálta az új gyalog Regementet.»³⁾ *Ferencz gróf* egyik

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 nov. 3. Pozsony.

²⁾ Szuhányi Márton, Károlyi Ferencz grófhhoz 1741 decz. 7. Pozsony.

³⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 3. Pozsony.

levelében azt jelenti, hogy egy királyi parancs 4000 nyitrai nemesnek és portalis lovasnak fölülését a késedelmes eljárás örve alatt visszarendelte s így sóhajt föl: «Lehet ugyan más nagyobb oka is, mert *tenger az nyilvánvaló ellenzője ennek az hadi új institutumnak.*»¹⁾ Az osztrák befolyás Mária-Terézia hitét az egész országos vállalat sikere felől megingatni igyekezék, s hogy *az egész fölkelés ekkor le nem rendeltetett*, Szuhányi a következő okát adja: «F. Asszonyunk... in illo proposito vagyon: *mivel már ennyiben költ, csak állyanak fel; azután meglátta, micsoda statusban lesznek, ahhoz képest tovább disponálni fog felőlek; retractálni nem illenék.*»²⁾

Nem csoda, ha ezek után a nádor Károlyi Sándor grófnak egész váratlanul azt rendelte *november 1-én*, hogy a fölkelő hadat kerületéből haladéktalanul *indítsa útnak*, holott az még *nem is létezett*. «M. Palatinus uramnak is veszem levelét — írja az öreg gróf — melyben nem az insurrectiorul, hanem azoknak meneteléről s indulásáról parancsol eő Nga, Pest és Buda felé adván az Marschrutát. Oda fel felültenek-e már és in operationibus vadnak-e? senki nem írja. Innet pedig már indulást parancsol eő Nga, mely nem oly hamar leszen megh, mivel még csak el mult postán küldötte megh Gáspár Sándor Uram az F. Asszonyunk finalis resolutioját, de annak is sok világosítása kelletik.»³⁾ A nádor mindössze abban tévedt, hogy a szatmári nemesség megtörtént próba lustráját, melyről Pozsonyban hírt kapott, a személyes fölkelés teljes *fölkészültségére* és Károlyi Sándor gróf erélyének újabb nagy sikerére magyarázta. Az öreg gróf ugyanis fiát és Szuhányit egyaránt értesítette volt, hogy a szemlén közel *másfélezer lovas* (részint nemes, részint portalis helyettes) *mutatkozott*. Szuhányi ezzel Pozsonyban dicsekedni kezdett Berzeviczynek, ki viszont tovább dicsekedett a nádornak s mikor ez a forrást kereste, rajta mentek Szuhányin, hogy nála az öreg gróf intézkedéseinek e váratlan sikerét tulajdon leveléből constatálhassák s a dicsekvést aztán a királyné színe előtt is folytassák. Szuhányi azonban a nádor hívására holmi dagadt lábbal

¹⁾ Károlyi Ferencz gróf atyjához 1741 nov. 9. Tót-Megyer.

²⁾ Szuhányi M., K. Sándor grófhhoz 1741 nov. 3. Pozsony.

³⁾ Károlyi Sándor gróf fiához 1741 nov. 8. Nagy-Károly.

menteketódzott és az öreg grófnak bizalmas közlésekkel tele leveléből csak a próba lustrára vonatkozó mondatokat küldte meg másolatban. «Én magam — nyilatkozik ez ügyben az öreg grófnak Szuhányi — eő Excelliának nem udvarolhatván, mivel térdemnek történet szerint baja esvén, megdagadott a lábom s a miatt nem járhatván, ágyban kellett kéméllenem; sem a levelet fölküldenem némely particularitásokra nézve helyesnek nem tartván: extractusait küldtem meg eő Excellentiájának, mind Excellentiád, mind M. Generalis uram eő Nga leveleinek; melyek úgy hiszem F. Asszonyunknak is referáltattak.»¹⁾ Ez indiscretio folytán a nádor meg volt győződve, hogy Károlyi Sándor gróf vármegyéjében a nemesi és portalis insurrectio 1352 lovast — mert az idézett levél ennyiről szólott — képvisel.²⁾ Csak ezután tudódott ki az igazság, hogy tulajdonképpen *próbaszemlérről* vala szó. Az öreg gróf elég méltatlankodva írt ez ügyben fiának: «... Érkezett Szuhányi és Berzeviczi uraimék levele is, az kibül értem, hogy az minemü privata informatiot az vármegye instructiójárul küldöttem vala magad directiódra kezedhez; az iránt irván eő Klmeknek, *dobra ütötték Pozsonyban*. Kít végre hajtván, M. Palatinus urunk azonnal parancsolt, de 26-a ejusdem præteriti, hogy indítsam és külgjem fel az vármegyét; melyre szintén most válaszolok s megírtam, hogy mind eddig sem stabiliáltatván az diætán az dolgok, *itten sem lehetett semmi fundamentalis dispositiót tenni*; mustra csak *intimus informatoria* való volt, hogy megtudhassuk, az possessionatusok s az személyekben felülök és portalisok minemü statusban lesznek. Azólta pedig semmi állandó decisio nem jöven irántok, s úgy az gyalog katonák is függöben vadnak, se magam, se az vármegyék nem tudván elindulni az dologban; az minthogy tovább is úgy fogom függöben tartanom, mindazáltal *az mundurt lassan-lassan csináltatom.*»³⁾

Mielőtt a nádortól az induló parancs az öreg gróf kezébe érkezett volna, *Pálffy János* gróf megtudta a szatmári insurrectio-

¹⁾ Szuhányi M., Károlyi Sándor grófhhoz 1741 okt. 26. Pozsony.

²⁾ Ezt jelenti vissza Szuhányi is Ferencz grófnak. 1741 nov. 3. Pozsony.

³⁾ Károlyi Sándor gróf, fiához 1741 nov. 4. Nagy-Károly.

ról a valót, valamint azt is az öreg Károlyi leveleiből, hogy a további intézkedésekhez törvényes végzéseket és *utasításokat* vár, sőt ezekben kimérendőknek véli a fölvidék inséges nemeseit, kik szerzett tapasztalatai szerint saját erejükből egy-egy lovast kiállítani és eltartásáról gondoskodni nem képesek. Ennek folytán a nádor megírta Károlyi Sándor grófnak, hogy a kormány nem kívánja minden egyes nemesnek vagyoni erejéhez aránytalan áldozatát, hanem beéri azzal is, ha a szegényebbek közül 4—5 állít egy lovast; csak ne vonja ki senki magát tehetsége arányában a vállalt közteherből.¹⁾ Ugyanott külön kiemeli a nádor, hogy az ország senkivel kivételt nem tehet s a *föülendő lovasokat mielőbb Pestre kell küldeni*; kenyeret a királyi tárházakból kapnak, valamint zabot és abrakot is a regulamentum szerint, csupán a széna beszerzése megy az ő terhükre. Pár nappal később megküldte a nádor a várva-várt *utasításokat* is, melyek pontozatait a következőkben ismertetjük, a teljes szöveget pedig egykoru magyar fordításban a jegyzet alatt közöljük.²⁾

¹⁾ Pálffy János gr. nádor Károlyi Sándor grófhhoz, 1741 október 29. Pozsony.

²⁾ *Order*. Melyet M. *Palatinus* és magyarországi Fölséges Asszonyunk eö Fölsége első General Feldt Marschalja *német nyelven* küldeni méltóztattott; annak — *magyar nyelvre fordítván* — valóságos értelme:

Nem láttam szükségesnek lenni Excellentiádnak hosszasan feltennem s továbbá magyaráznom, minemű különös s kegyes tetszése tölt legyen Fölséges Asszonyunknak, és minemű kedvességgel vette ezen legközelebb mult Ország-Gyűlése alkalmatosságával a Méltóságos Urak és Nemesek Táblájok által egvező akarattal ajánlott igaz hívségek bizonyítására Fölséges Asszonyunk királyi személyének, úgy szegény Hazánknak védelmezését, nemkülönben az egész Orzágnak felkelésével ellenünk hadakozó erős ellenségeivel tökélettel szándékkal s örömmel leendő szemben szállásához való teljes igyekezetit; az minthogy

Tudom Excellentiád az legfőbb helyről ez iránt vett már bövséges tudományú Parancsolatot, hogy maga s commandója alá rendeltetett General Feldt Marschal Leutinant Gróff Károlyival az Insurrection és főképpen az Tiszán túl lévő Districtusban öszvegyűjtendő magyar gyalog Regimentnek felállításában szorgalmatoskodjék; in reliquo pediglen hadirendtartás szerint hozzám assignálva legyen, kihez képest köteleztetem főképpen Fölséges Asszonyunk parancsolatját véghez vinnem s mellette jelentenem, hogy ez okbul nem csak felül megnevezett Generalis uram szükséges kép-

1. Az országgyűlés ajánlata folytán a korona országos közfölkelést rendel el.
2. A Tiszán túli csapatok föllállítását Károlyi Sándor gróf tábornagy intézi, Károlyi Ferencz gróf altábornagy pedig segít

pen Fölséges Asszonyunk parancsolatja szerint a szolgálat dolgában köteleztetik, hanem azon főtisztek is, kik a Tiszán túl fekvő Districtusban felállítandó gyalog magyar Regimentben F. Asszonyunktul eő Fölségétül denomináltattak, azok is magok subordinatiójokkal és engedelmességekkel lenni hogy tartozzanak, rendszerint értékre adtam; kihez képest Minemű móddal az Excellentiád szorgalmatosságával felállítandó Regimentben osztassanak és rendeltessenek a stabalis tisztek, és micsodás embereket tanálhatni gyalogoknak azon Districtusban lévő Vármegyékben és Városokban s tartozzanak állítani és melyek légyenek Excellentiád Commandójához tartozandók: ezen bérekesztett Repartitio Schemájából circumstantialiter megláthatja és abbul megnevezett Vármegyék s nemkülömben az ország több Districtussai s a kiknek különös portájok vagyon, mennyi embert adjanak a proportione, melynek véghezvitelében földolog F. Asszonyunk szorgos szolgálatja és hova hamarabb való felállítása a megnevezett embereknek; kihez képest Excellentiád assignált Generalissával és föbb tiszteivel magától annak rendi szerint folytassa és effectuatióját admaturálja, nékem pedig progressusáru ezen dolognak, az emberek nevezetivel, időrül-időre circumstantialiter Reportumát megküldeni ne terheltessék; minthogy azért

A Schemából ki tetszik, hogy mely Vármegyék és városok és mi móddal a megnevezett gyalog Regimentnek erectiójára concurráljanak, ahoz rendeltetett Oberster és respective Regiment Commendansának a hadirend szerint assignálva vannak, mely iránt is minden Vármegyéknek Intimatiók fognak expediáltatni, és az Oberster által elküldettetni, mind azért, hogy a fő Commandó Excellentiádnak concredáltatott, mind pedig, hogy azon felállítandó Regimentre lévő Incumbentiájában teljes informatiója lehessen és magok kötelességeket megmutathassák, melyben ha ők ellenkezők, vagy casu quo morositásban tapasztaltatnának az emberek felállításában, keményen megintván, ha annak is foganatja nem lenne, nékem reportumot tehetni, hogy továbbra és keményebben annak ösztönzésére Fölséges Asszonyunknak szükségesképpen megjelenitván, módot tanálják; Mivel pedig.

Ezen emberek rend szerint fognak assentáltatni, a quo Termino fizetéseket vegyék, arrul a főhadi commissariatusság ezen Magyarorszáiban rendeltetett subalternussai által hasonlóképpen fog vigyázni és szükséges rendelkezéseket tenni; nemkülömben a provincialis commissariussal mindenben egyet értvén, marsokat is akár Regiment, akár Batallionoknak (midőn arra jövend a dolog) úgy Truppoknál is prævia concertatione annak rendi szerint való vigyázással fogják készíteni; Továbbá

neki bennök. A kinevezendő főtisztek nekik alárendelvék, ők pedig a nádornak.

3. Készítendő lesz egy *schema*, a kerületben lévő vármegyékre egyenkint és portáik szerint esendő katonákról, valamint ezeknek

Az felállítandó embereknek öszvevonattatások, a hol mind a szolgálat kívánja, mind alkalmasob lehet, teljességgel Excellentiád maga dispositió-jára hagyatik, az hol is azok tovább való rendeléseket vehessék és pro notitia et observatione vármegye tisztjeinek is intimáltassék, hogy a Trup-poknak fogyatkozása ne legyen; kiknek

Fizetések kezdetik a die assentationis abbul, a melyet F. Asszonyunk a végre kegyelmesen resolvált; nemkülönbén a stabalis és több főtisztek is a die assentationis magok fizetéseket azon fundusbul, melyet eő Főlsége ezen hadnak tartására rendelt, venni fogják. Generalis Feldt Marchal Leutinant Uram ellenben, ki ő Főlsége ærariumára és országokra szokás szerint eddig assignálva volt, tovább való kegyes Resolutióját ő Főlségének várja, hová ezen circumstantiában továbbá fog assignáltatni, és ha történettel táborra ordereztetik, maga szokás szerint téli holnapokra folyó anticipatióját venni kívánja. Lévén pedig

Szorgos a szolgálat, tiszt uraimék kötelességét mi illeti, nem szükség a formalis assentatióra várapozni, hanem mehetnek mingyárt, mihent egyszerű respective a Vármegyékkel lett végezés után denomináltatnak, magok kötelességeknél véghez vitelére, és a Regiment Commendans által hivattatnak, kire nézve méltó, hogy mihent egyszer a stabalis és más tisztek, főképpen pedig Commandója alatt lévő Generalis Uram maga szolgálatját kezdeni fogja, azoknak Condenscioja és quartélja gratis assignáltassék, különben pedig az Országtul mit prætendálhatnak, arra s kiváltképpen a mi Ország conservatiójára vigyázással legyen Excellentiád, hogy mind subordinált Generalis Uram, úgy a többi tisztek mindenekben jó rendet, és disciplinát tartsanak s az által minden excessusok is evitáltassanak; törénnék pedig,

Hogy megnevezett Generalis Uramnak az Regimenttel való menetel parancsoltatnék, méltónak tetszik nékem mindenképpen, hogy utazásában quartélja gratis, mind szolgálainak, mind lovainak portiói pedig erga regulamentalis præty refusionem assignáltatnának, mit ugyan Excellentiádnak további dispositiójára és tetszésére hagyok; az Forspont valamennyire csak lehet, restringáltassék s különben se vétessék, hanem a mint a regulamentum tenora tartja, mivel közelebb

Ezen Regiment rangja, fizetése és szolgálata többi regularis német Regimentekkel hasonlóan resolváltatott ő Főlségétül, azért hasonló, prærogativában lévén, in casu graviorum excessuum et Criminalium, jus gladiumja leszen, és mint más német Regimentekben a törvényes hadi articulusok observáltassanak; nem lévén még

ezredkötelékbe való osztásáról és a tisztek hovatarozandóságáról. E csapatképzés eredménye a *képződés tartama alatt is időről-időre a nádornak megjelentendő.*

4. A kinevezett ezredparancsnokhoz a vármegyei és városi

Ezen új Regementről semmi végezés, minemű nevezet alatt legyen. vagy F. Asszonyunk kegyelméből kié legyen, azért még positive nem tudván a Regiment Commendansa azokat a tiszteket tegye, a kiket az Vármegye denominált s azok helyett másokat ne állítson se marsban, sem assentatio után történhető vacantiákkal, lévén ezt authoritása örökös s egyedül a Regiment Proprietariussáé, az én opinióm szerint, hogyha ilyen Casus (minekelőtte a Regiment másnak nem adattatnék) előadná magát, Districtussában a commenderozó Generalist, a Vármegye opiniojának vételével, leginkább illetheti, hogy az régi authoritás annyival inkább béhelyeztetnék. Hozatván

Nem régen Fölséges Asszonyunk 20,000 flintát ide az új Regementeknek oly véggel, hogy azoknak kiosztassék, nem kétlem úgy is tudtára vagyon Excellentiádnak, mely iránt parancsoltatott is már az itt lévő Atolleria kapitánnak, hogy respective a Vármegyéknek erga quietantiam adjon s ahöz képest minden Vármegye vagy Districtus, a kik Regimentet állítanak, annak levitelében szorgalmatoskodjanak, a hová kívánják, miképpen minden obvenialó részeket alkalmas időben vagy a Dunán, vagy más folyó vizeken is elvihetik, abban szükségesnek modalitást praescribálnom nem tartottam; kívántatván pedig

Puskapor, ón és kovák, az iránt a F. Főhadi Tanácsnak és F. Asszonyunknak ő Fölségének teszek jelentést és kegyelmes Resolutióját fogom kérni. Excellentiádnak pedig annak idejében tudtára adom. Az alatt jutván eszemben, hogy még is szükségképpen ezen új hadakat valamintire hadi exercitiumra kell tanítani, de az én szándékom nem az, hogy az embereket a sokféle fegyverfogásra és sok paradérozásra mindjárt eleinte szorosban fogják, hanem csak arra, a mi legszükségesebb a szolgálatra s hasznosb és mulhatatlan, és arra lassan-lassan helyesen taníttassanak; ahöz pedig egyedül csak azon exercitium pro norma vétetessék, melyet még F. Istenben boldogult császár, koronás királyunk kegyelmesen approbálni és az egész Infantériának pro observatione kiadatni méltóztatott. Formálthatna Excellentiád is maga alatt lévő Generalis Uram és stabalis tisztjei által valamely Ideát és nékem megküldvén, a többivel combinálnám s meglátánám, miképpen lehetne megegyeztetni, azután az három districtusbéli commendirozó Generalisoktul is hasonlót fogok kívánni. Továbbá mi illeti az felállítandó Gavalleriát és felkelő Nemességet, bőven megértheti Exciád ezen accludált F. Hadi Tanácsnak de dato 1-ma Praesentis nékem küldött levelének párvából, minemű jól esnék több convenientiákra nézve, hogy ő Fölsége szolgálatjában a mit Országostul végeztünk, munkánkat azzal

hatóságok concurrálni tartoznak; de «morosítás esetén» a *fegyelmi jog irányukban Károlyi Sándor gróf főparancsnokot illeti*, ki őket ily esetben «keményen intvén», *keményebb eljárás végett a nádorhoz fog reportumot tenni.*

világosságra hoznánk, a mi a több Contingentiákat illeti, minél előbb a lovasoknak meg kén jelenni és az több magyar lovas Regimenteknek azon idő alatt, még az Insurrectio tartand, completatiójára megjelenni. Mivel pedig már a Méltóságok és az Ország Tagjai a diétának végezésével elszlottak, és én ezen dolgot mindnyájoknak meg nem jelenthettem, azért csak egyedül districtualis Generalis Uraiméknak kívántam communicálnom, nem kételkedvén, hogy mindenik különösen és Excellentiád főképpen, minden tehetséggel fog segíteni, melylyel ő Fölsége Intentiója szerint, szolgálatja legjobban secundálthatik, azon köz időben én a F. Hadi Tanácsot azon emberek által vétele és elhozatása végett meg fogom kérdeni, különben nem látom módját, miképpen az illetén emberek a Regimenthez vitethessenek, ha csak most valamely modalitás nem tanáltatik; úgy is az mely tisztek az Insurrectiókor lesznek jelen, az Regiment felállításában adhibeáltatnak, azok az Országban is szükségesek; Excellentiád mindazonáltal mégis vigyázással lenni ne terheltecsék, ki micsodás embereket a fent nevezett conditiójuk köziben adni kíván, és engem arrul mindjárt tudósítani in omnem Casum elosztások és elhozások iránt lett végezése után, hogy kézben adattassanak, melynek effectuatióját recommendádom. Én pedig szüntelen való nagy reflexióval maradok Excellenciádnak köteles szolgálója Posony die 4. Novembris 1741. Gróf Pálffy János. m. p.

Copiája az F. Bellicumtul M. Pálffy János Feldt Marschall Uram ő Excellentiájának de dato 1-mo Novembris 1741 költ, és küldetett Intimatumának.

Tudva vagyon Feldt Marschall Uram előtt, minemű móddal concurrált légyen a mult Diæta alkalmatosságával az Insurrectionnak folyamatja. Akkoron némelyek jelentették magokat, őket a lovasok adásában illető contingentiajok végett, tudniillik, hogy aztat a magyar Regimentek köziben kívánnák állítani, és azoknak, az Insurrectionnak egész ideje alatt subsistentiajokra mind embereknek, úgy lovaknak kész pénzzel provideálnának, mely dolog rész szerint az meggyengült magyar Regimentek completatiójára nézve, rész szerint pedig, hogy azon emberek az hadi exercitiumban tudománt vehetnének, nem különben azokkal szükségesen máskint leendő tisztek és nemesek tartások és fizetések megmaradna, F. Asszonyunk szolgálójára nézve mind alkalmatosb, mind hasznosb lenne. Ez által azért jelentetik Feldt Marschal Uramnak, hogy valamely modalitással a Méltóságokat és Nemeseket, kik ehhez többben concurrálnak megjelentvén, arra disponálja, hogy fentnevezett móddal az embereket és lovakat a magyar Regimentekre adják; egész assecuratióval bizonyosak lehetnek, hogy azon embe-

5. A főhadbiztos s a kerületi biztosok egyetértően ügyelnek föl a portiók kifizetésére, melyek a sorozás napjától járnak; ugyanők dolgozzák ki a csapatrészek vagy az egész ezred számára az élelmetetés föltételei szerint a *menetrendet is*.

6. *Az összerendelés s a hadimenetek vezénylete Károlyi Sándor grófra hagyatik*, de ebben a helyhatósági közegek kezére legyenek.

7. A *tiszti fizetés* szintén a besorozás napjától fogva jár s földözetet reá a felség által rendelt hadi alap ád. *Károlyi Ferencz gróf várakozási állományban marad, de ha táborba küldetik, illetményeit a téli hónapokra anticipálhatja.*

8. A *tisztek szolgálati ideje* nem a sorozás formalis megkezdésétől, hanem a vármegye fölhívása s az ezredes parancsa vételétől számít. Illetményük és szabadlakás legott kijár nekik. Károlyi Sándor dolga fölügyelni, hogy se a tisztek, se a csapatok a törvényes szolgáltatásnál többet a néptől és czivilhatóságoktól ne kívánhassanak, és minden kibágás elkerültessek.

9. Ha Károlyi Ferencz gróf az ezreddel együtt szintén a harcztérre megy, neki is szabad szállása lesz, valamint kijár a törvényes portio az ő szolgálinak és lovainak. Úgy a hadi pénztár, mint a fuvaros nép kimélése okáért ügyeljen Károlyi Sándor gróf arra, hogy a katonai czélokra rendelendő fuvar lehetőleg restringáltassék.

10. *Az új fölkelőezred a német serezzredék bármelyikével rangban egyenlő* s így megkapja azok *pallosjogát is*.

11. Az ezrednek külön tulajdonosa nem lévén, a tisztek kinevezése jogát az ezredes sem gyakorolhatja, hanem *tartozik azokat alkalmazni, kiket a vármegyék ajánlanak*. Az ezredtulajdonost auctoritásban — vitás kérdések esetén — Károlyi Sándor gróf helyettesítheti.

12. A Pozsonyba rendelt húszezer puska már együtt van a tüzérség kapitányának fölügyelete alatt és utasított, hogy a vármegyék elismervénye alapján szétosztssa; az elszállítás (a Dunán vagy más folyón) ez utóbbiak dolga.

rek semmiképpen obligatusoknak nem fognak tartatni, hanem eltelvén az Insurrectionnak ideje, szabadságban maradjanak, mindenkor elbocsáttatnak, vagy ha akarják, megmaradhatnak.

13. Puskapor, ón és lovak dolgában a bellicum parancsa bevárandó. A csapatok begyakorlásánál *III. Károly király exercitiuma* marad irányadó, de csak a legszükségesebbre kell abból szorítkozni, mire nézve a kerületi főparancsnokok véleménye a nádorhoz terjesztendő föl, ki azokat combinálni fogja.

Az utolsó pont a portalis lovasságra és fölkelő nemességre vonatkozólag azt a főczélt tűzi ki, hogy a *lovasok* az ellenség előtt levő magyar ezredek kiegészítésére *mentül előbb* megjelenjenek.¹⁾

Ez okirat a *bellicumtól a nádorhoz érkezett intimatum folytán adatott ki*, mely hivatkozván a diæta határozataira és arra, hogy a közfölkeléshez jelentkező lovasok «a magyar Regimentek közibe kívánnának állíttatni», hol eltartásukról a fölkelés tartama alatt gondoskodni kell; úgy a pénzkérdésben, mint a fölkelők kiképzése és vezénylése dolgában a nádort hívja föl utasítás tételre.²⁾

Néhány nap mulva azonban egy *újabb intimatum* jött a bellicum consiliumtól, melynek értelmében Pálffy gróf nádor az előbbi rendeletet módosító rendszabályt adott ki. Ennek pontozatai a következők: 1. Mind a hat fölkelő ezred teljes névsora (tehát a katonai anyakönyv) átadandó az ezredeseknek. 2. Megállapíttatik a Károlyi Sándor gróf alatt levő ezred törzstisztjeinek névsora: *Haller Sámuel* báró ezredes, *Pap Tamás* alezredes, *Kerekes* őrnagy. 3. A pallosjogot nem az ezredes, hanem a főparancsnok, kivételes esetben felsőbb instantia: maga a bellicum gyakorolja. 4. A törzstisztek kinevezése a királyné joga; a kapitánytól lefelé a zászlótartóig a *bellicum gyakorolja e jogot* az ezredparancsnok ajánlatához képest, kinek viszont a *vármegyék adják a jelölteket, de az ezredes visszavetéssel élhet*; minden visszavetés esetében az illető vármegye új jelöltet állít, kétszeri visszavetés után a bellicum dönt, de a kerületi főparancsnok véleményét megkérdezi; végre 5. Az ujonczok kiképzésének az 1737. évi VI. Károlyféle exercitium változatlanul érvényben marad.³⁾

¹⁾ «*Order*, melyet M. Palatinus és magyarországi Főlséges Asszonyunk ő Főlsége első Feldt Marschallja német nyelven küldeni méltóztatott; annak — magyar nyelvre fordíttatván — valóságos értelme.» Lásd fenn.

²⁾ «Copiája az F. Bellicumtól M. Pálffy János Feldt Marschall uram eő Exlnak de dato 1-mo Novembris 1741 költ és küldetett Intimatumának. Lásd ugyanott.

³⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándor grófhhoz 1741 nov. 11.

Károlyi Sándor gróf az első rendelet vételekor rögtön értesítette fiát, hogy jelenléte haladéktalanul szükséges, «mert egymást érik az parancsolatok s már két rendbeli circularist is expedáltam az vármegyékre és városokra; az magunk részéről kállítandókrul pedig — reád váraokozván — semmi munkát nem töttem; *20-ik hujus praefigáltam gyűlést Lazariba*, de én bezzeg nem mehetek alteratiom miatt.»¹⁾

A két körirat egyike *október 28-ikán*, tehát jóval a nádori parancs előtt kelt, s így a fölkelés erigálásának módozataira nézve semmi érdemlegest nem tartalmazhatott. Mindössze közli a királyi parancsot, mely őt a kerület élére állítja s kérdést tesz, vajjon «ha más districtusbéli nemes vármegyékhez képest ezen Insurrectió és katonaság fölállításában megindult légyen-e az nemes vármegye vagy sem; s ha hozzányúlt volna ezen dologhoz: az personalis Insurrectióban és porták után való lovas katonaságnak állításában minemü normát assummált legyen; az possessionatusok, curialisták, armalista nemes uraimék, kik személyek szerint és zsoldosok által fognak felülni s ugyan possessionatus uraimék közül jószágoknak capacitássa után mennyi számu lovas katonaságot fognak állítani? Azoknak ha csak summarius extractussát is nekem megküldeni.» Végül a gyalogság fölállítására vonatkozólag véleményt kért a vármegyéktől az iránt, vajjon az újonczokat verbung, avagy az akkor divó kényszereszközök utján és miképpen vélik kiállíthatóknak. Károlyi Sándor gróf e vármegyei vélemények egybevetéséből kitanulni akarta a módját — felsőbb irányadás hijában — a legezélszerűbb intézkedésnek «eő Felségének nagyobb contentumára, nemes Hazánknek és Nemzetünknek tellyesebb dicséretire s ezen Nemes Vármegyének is tetésb becsületire.» E körirat a kerület 13 vármegyéjének megküldetett. A második körirat *november 10-én* kelt s még mindig nem szól a központi kormány intézkedéseiről (a nádori parancs még ekkor nem juthatott kezéhez), hanem hivatkozik a Pozsonyból megérkezett *vegső resolutiókra* s az ott kidolgozott systemára, végre a vármegye követjeinek e dologban érkezett jelentéseire; s utasítja a törvényhatóságot, hogy a mennyiben «még azon Insurrectionak és katonaságnak felállításához nem

¹⁾ Károlyi Sándor gr., fiához 1741 nov. 12. Nagy-Károly.

nyúlt volna» *haladéktalanul hozzáfogjon a teendőkhöz* s az eredményről neki jelentést tegyen. Minthogy pedig az országgyűlési systema az egyenruházatban kiköti az egyformaságot, s abban bizonyos normát állapít meg; a gróf a vármegyét utasítja, hogy a verbungnál ahhoz alkalmazkodjék; végre denomináljon főtiszteket az állítandó ezred számára.¹⁾

A nádor sürgetéseire Károlyi Sándor gróf fölterjesztette e körlevelek másolatát a kormánynak és ismételten előadta az okokat, melyek a fölkelés ügyében a gyors eljárást lehetetlenné teszik. Megírta Batthyányi kancellárnak, hogy a vármegyék mihez se kezdhetnek, míg az országgyűléstől a rájuk váró individualis munka meg nem érkezik. Utalt Mária-Terézia királyné manualis parancsára s a nyugati vármegyékhez küldött október 17-iki intimatum szövegére, melyet ő maga csak a Gáspár Sándor által megküldött másolatból ismert, a melyből az derül ki, hogy a vármegyei actióval az *országgyűlés befejezéseig várni kell*. «Mox ubi ejusmodi opus isthic rite ac debite elaboratum fuerit; kit én úgy magyarázok, hogy a midőn ottan mindenek bizonyos és állandó statusban fognak helyeztetni, akkor fogjak ezen Insurrectio dolgának parancsolt szorgalmaztatásához» — írja mindkét fölterjesztésében az öreg gróf. Utalt továbbá arra, hogy a hadszervezeti systema sincs még királyilag helybenhagyva, s ő csupán a Gáspár Sándor által megküldött tervezetből gyanítja, hogy a parancsa alatt álló kerület mily kiterjedésű lesz.²⁾ A nádorhoz intézett fölterjesztésben megjelentette, hogy az érdekelt vármegyéket további utasításokig az előmunkálatok megtételére fölhívta és generalis gyűlés tartására szólította. «De mivel a dolgoknak bizonyos állandósága és a végső munka nemhogy mind eddig is előttem constálna, hanem inkább fent levő ablegatussa a Nemes Vármegyének és más correspondenseim egy póstán egyet, másikon másat s mindenkor bizonytalanul írván; informatiojokból semmi állandóságot ki nem hozhatok.» Ugyanitt hivatkozván a legfontosabb kérdések függőben lételére,

¹⁾ Az eredeti fogalmazványokat lásd a gróf Károlyi nemzetség levéltárában.

²⁾ Károlyi Sándor gr., Batthyányi kancellárhoz 1741 okt. 28. Nagy-Károly.

így folytatja: «Maga böles ítéletire hagyom Ngdnak, hogy még addig nem volt mi mellett tellyes erővel a dologban megindulnom, s annyi temérdek költséget, fáratságot koczára s veszedelemre vetnem; kivált mivel F. Asszonyunk, hogy Lengyelország felől is vigyázzak, maga kegyelmes manualissában parancsolni méltóztatik.» Ez okok alapján azt tanácsolja az öreg gróf a nádornak, hogy úgy a nemességet, mint a fölállítandó gyalogságot a *télen át hagyja otthon s csak tavasszal indíttassa az ellenség elé*, mikor is «jobb erővel eő Felsége s Hazánk szolgálattýára alkalmasabb lehetne; de most ha felmegyen ily messze földrűl, bizony tavaszig sok minden substantiáját elkölti, azután az ilyenbűl maga erszűnyebűl kellettűvűn  lni s nem  lhetűvűn, minemű szolga lesz, Excellentiád bölcsen elit lheti.» E tanácsot az öreg gróf következő megjegyzéssel ajánlta a nádor figyelmébe: «Mindazon lताल ezen Fels ges Kir lyomhoz s Haz mhoz tartozó hívséges kinyilatkoz somat ne  gy méltóztassék Ngd venni, mintha  n ezzel a dolgot k sedelmeztetni akarnám; ugyanis ez csak az  n csekély  teletem, bizom meghatározását Ngd s több superiorim tetsz sekre.»¹⁾ Látni való, hogy az öreg gróf a hadszervez s tempója s a költségek kimélése dolgában egészen a fia véleménye szerint óvatosan, gazdaságosan és az inséges fölvidéki lakosság erejét kimélve igyekezett eljárni.

A végső resoluti k vétele előtt — mint már eml tett k — csakis Gáspár Sándor követ leveleiből vett informati khoz alkalmazkodott az öreg gróf az  sszeir si és egyéb katonai közigazgatási intézkedések, valamint az egyenruha s a fegyverzet dolgában. A levéltári adatok szerint s r  érintkezésben maradt Gáspár Sándoron kívül Szuh nyival  s Ferencz gr ffal is az egyenruhák formáját és költségeit illető kérdésekre nézve. Gáspár  s Szuhányi arról t j kozatt k, hogy milyen ruha kívántatik, fia pedig arról világosította f l, hogy a nyitrai f lkel sn l milyen rendeltetett tényleg. Ehhez szabta a saját rendelkezéseit; de minden  vatos g daczára sem volt némi confusio elkerülhető: ugyanis Gáspár Sándor, hasonlólag a többi követekhez, pozsonyi mesteremberekn l és szállit kn l tett megrendeléseket a maga v rme gy je számára, mialatt az öreg gróf a Tiszán t l kötött szerződést hasonlókkal. Az ebből all  zavarokat

¹⁾ Károlyi Sándor gr., Pálfy nádorhoz 1741 nov. 4. Nagy-Károly.

utólag egyenlítették ki aképpen, hogy a munka egy részét vissza-rendeltek, más fölös részét pedig a portális zsoldosok fölruházására fordították.¹⁾ A nádorhoz fölterjesztett november 4-iki írása szerint «ezen Nemes Vármegye részéről a gyalogságnak felállítása iránt már nemcsak alkut töttem, de mundurja is már többnyire elkészült.» Csupán három hiányát említi az egyenruhának és föl-szerelésnek: kardvas megmunkálására a környéken tanult mester-ember nem akadt s ezért Csetnek és Rozsnyó czéhjeihez fordult, bár ott sem talált többet «négy csiszárnál» s ezért a nádor rendelkezését kérte, mert különben «lehetetlen, hogy a kardok is itten, kivált rövid idő alatt — a mint kívántatik — elkészülhessenek»; további fogyatkozása volt az egyenruhának, hogy hozzájuk a szokásos rézgombokat szintén nem lehetett beszerezni, az öreg gróf tehát hasonló alakú óngombokat hozott javaslatba, a mihez az iparos erő már nem hiányzott; végre az előírt veres-sárga zsinórt szintén nem tudták a környék gombkötői kiállítani «annyi népnek» s várni kellett, míg a követek anyagot hoznak magukkal, hacsak egyszínű veres vagy kék zsinór el nem fogadtatik.²⁾

Végre a *november 9-iki* fölterjesztésben jelenthette az öreg gróf, hogy *megérkeztek a végső resolútiók*, de azokban — sajnos — igen nehéz eligazodni, sőt az eddig tett intézkedések sok részt haszontalanokká és módosítandókká váltak általuk. Így például csak most tudódott ki, hogy az országgyűlés a gyalogsági egyenruhát országszerte *húsz forintban* állapította meg fejenkint, «azonban efféle eszközök sokkal drágábbak lévén ide le s nem is annyira találhatók, mint odafel; tudom, ezen Nemes Vármegye költsége is egy mundurja a 20 frtot superálni fogja, s nem is kap mindent olyan qualitásban, a mint ő Felsege Kegyelmes resolútiójában specificáltatik.»³⁾ Újból figyelmébe ajánlta a nádornak a kardvas és szurony készítőinek hiányát, sürgetvén a kormányrendekezést. «Az alatt én teljes ügyekezettel... szorgalmaztatom ezen Insurrectio dolgát, mind pedig s annyival inkább ezen moderatiom alatt lévőben rajta vagyok, hogy mind az insurgálandó nemesség

¹⁾ L. alább bővebben.

²⁾ Lásd ugyanott.

³⁾ Károlyi Sándor gróf Pálffy nádorhoz 1741 nov. 9. Nagy-Károly.

cum requisitis a proportione facultatum, úgy az gyalogság egész készülettel hova-hamarább talpra állhasson s az hova parancsoltatik, mehessen.»

Eközben érkezett meg a fenn ismertetett két nádori körrendelet, melyek azonban a végső resolútiók homályos rendelkezéseit nem mindenben világosították föl. Ezért Károlyi Sándor gróf november derekán egy újabb fölterjesztést tett, replikázzván némely kétes pontra nézve. Ennek fogalmazványát a levéltárban nem találtuk meg; de meg van a nádor felelete, melyből a fölterjesztés tartalmát is rekonstruálhatjuk. Mintegy tizenkét pontból állhatott az, és reájuk Pálffy gróf nádor érdemileg következőleg felelt: 1. Első sorban portalis lovasságra van szükség. 2. Ennek létszámáról a nádor tudósítást vár, hogy a marsrutát a kormány elkészíthesse. 3. Hasonló jelentés teendő a gyalogság fölállításának előhaladásáról, valamint a nemesség zsoldosairól is. 4. Miután Károlyi Sándor gróf a német order megértésével küzködik, ezentul a nádor az ő számára latin vagy magyar nyelven küldi meg a parancsokat. 5. Miután a Tiszán túl semmi morosítás nem tapasztaltatik, a munka annál serényebben haladhat; ne vonják ki belőle magokat igen szegény vármegyék se, bár szegénységükre figyelemmel lenni lehet. 6. A kerületi hadbiztos fog intimatumot kapni a gyalogság fizetésére nézve, s az egyes csapatok marsrutája az ő egyetértésével leszen kidolgozandó. 7. A fizetés többé nem a besorozás, hanem a hadbaindítás napjától jár. (Az olvasó emlékezni fog a korább előadottakból, hogy ezt Gáspár Sándornál még a pozsonyi diæta alatt sürgette így az öreg gróf). A vármegyék tehát e szerint írják össze a fölkelést computusba. 9. A generalisoknak most fizetés nem jár; a törzstisztek is csak az ezredfölállítás után húzzák javadalmukat a contributionális cassából. Megemlítendő végre az, hogy a tiszteket a vármegyék jelölvén, a bellicum fogja kinevezni, de csak az ezredes javaslatára; altiszteket pedig az ezredes nevez ki.¹⁾

Ezekben kimerítettük az utasítások anyagát, mely Károlyi Sándor grófnak a fölkelés dolgában irányzásul szolgálhatott. Meglátszik rajta, hogy az egész fölkelés a kormányzat részéről merő nemzeti rögtönzés, végrehajtása pedig tervszerűtlen kapkodás

¹⁾ Pálffy nádor Károlyi Sándorhoz 1741 nov. 29. Pozsony.

vala, melynek — ha a vármegyékben ügybuzgó organumok bölcsebben nem intézkednek — nemzeti kudarczczal kell vala végződni. Ránk egészben az a benyomás, hogy az egész művelet tényleg nem egyéb, mint a magyar tanácsadók mérközése a dynastia szorultsága idején az osztrák tanácsadókkal s a fölkelésnek e mérközéshez országos assistentiát kell vala szolgáltatnia. Innen a lázas buzgalom a központi kormánynál, hogy mentül előbb csapatokat léptethessen el a királyné előtt Pozsonyban és igazolja velük a magyar tanács értékét, habár csak látszatra is. Ez a tessék-lássék módszer jellemzi a Károlyi grófokhoz küldött sürgető utasításokat, melyek vagy nem számoltak a gyakorlati akadályokkal, vagy kitérőleg reflectáltak reájuk.

Hadd szóljunk most ez *akadályokrul* tüzetesebben.

ÉBLE GÁBOR.